

KULTURNO NASLIJEĐE

CULTURAL HERITAGE

UDK 655:930.85](497.6 Sarajevo=163.41)

Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu

Pregled štamparsko-izdavačke produkcije za period 1905-1918. godina

Serbian Shareholders Printing House in Sarajevo

Review of publisher and printing's production during the period from 1905 till 1918

Amra Rešidbegović

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne
i Hercegovine
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
amrar@nub.ba

Sažetak

Početak i prvi period djelovanja Srpske dioničarske štamparije u Sarajevu (1905-1918) pada u vrijeme preastanja iz crkveno-školske u političku borbu Srba u Bosni i Hercegovini za poboljšanje njihovih ukupnih interesa pod austro-ugarskom upravom. U okviru brojnih instrumenata koje su koristili u ostvarivanju tih ciljeva, osim političkih korištene su i najrazličitije organizacije od ekonomskih do kulturnih. Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu je u procesu borbe za svoje nacionalne interese i za autonomiju Bosne i Hercegovine ostvarila značajnu ulogu svojom štamparskom i izdavačkom produkcijom.

Ključne riječi: *Srpska dioničarska štamparija, izdavaštvo, štamparstvo, austro-ugarska uprava u BiH*

Abstract

The beginning and the first period of activity the Serbian Shareholders Printing House's in Sarajevo (1905-1918) came at a time when church-school struggle of the Serbs for improvement in their interests under the Austrian-Hungarian rule was developed into political struggle. In addition to political organizations, many other organizations, from economic to cultural ones, were used as instruments for achieving these objectives. Through printing and publishing, the Serbian Shareholders Printing House in Sarajevo played significant role in the struggle for Serbian national interests and autonomy of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Serbian Shareholders Printing House, publishing, printing, Austrian-Hungarian rule in B&H*

Osnivanje

Ustanovljenje Srpske dioničarske štamparije u Sarajevu jedna je od tekovina dugotrajne političke borbe bosanskohercegovačkih Srba za kulturno-prosvjetnu autonomiju, vođenu još od 1896. godine. Okončanjem perioda borbe 1905. godine nastupila je mirnija, ali jednako aktivna etapa u ukupnom životu i razvoju srpskog stanovništva u Sarajevu, koja je bila ispunjena izgradnjom novih političkih, privrednih i kulturno-prosvjetnih odnosa, zasnovanih na rezultatima vođene borbe. Ostvarenje tog programa neminovno je bilo praćeno i osnivanjem niza odgovarajućih nacionalnih ustanova i udruženja svih profila. U Sarajevu i drugim većim mjestima austro-ugarske Bosne i Hercegovine počele su nicati nacionalne banke, raznovrsna dionička društva, kulturna i strukovna, poput „Udruženje Srba zanatlija“, Antialkoholičarsko društvo „Pobratimstvo“, Sokolsko društvo „Dušan silni“ i druga. Funkcioniranje zacrtanih odnosa i novoosnovanih organizacija i ustanova zahtijevalo je uspostavljanje i nacionalne štamparije koja će biti u njihovoj službi, a za kojom se sve više javljala i potreba među Srbima.

Ideja o osnivanju sopstvene štamparije rodila se još tokom pokreta Srba za kulturno-prosvjetnu autonomiju, a najžešće su je zastupali najistaknutiji borci pokreta na čelu sa Gligorijem Jeftanovićem. Istina, još od 1891. godine u Sarajevu je već djelovala Štamparija namijenjena srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini sa nacionalnim nazivom *Prva srpska štamparija Riste J. Savića*, ali njen program opće štamparije nije se uklapao u zahtjeve autonomaša. Smatrajući da uz svoju osnovnu djelatnost štamparija treba da bude i mjesto političkog okupljanja i djelovanja, oni su ideju o sopstvenoj štampariji planski i uspješno pretočili u djelo zauzevši mjesto osnivača Srpske dioničarske štamparije u Sarajevu.

1 Rad je temeljen na jednom dijelu magistarske radnje autorice odbranjene na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1996. godine o temi: *Izdavačka djelatnost privatnih štamparija u Sarajevu u doba austro-ugarske uprave 1878-1918. : sa bibliografijom.*

2 Maksimović M. i dr. Spomenica Srpskog pevačkog društva „Sloga“ u Sarajevu prilikom 40. godišnjice 1888-1928. Sarajevo, 1928. - 29

Članovi grupe istaknutih boraca za autonomiju kojima pripada i najveća zasluga za osnivanje štamparije bili su Gligorije Jeftanović iz Sarajeva, Vojislav Šola iz Mostara, Kosta J. Kujundžić iz Livna i Lazo Jovanović iz Donje Tuzle. Oni su svoju namjeru o osnivanju srpske štamparije objavili u proglasu i istakli da će štampariji „... zadaća biti da preuzme razne štamparske, izdavačke, novinarske i dr. poslove kojima se širi narodna prosvjeta i pomaže privredno, imovno i svako napredovanje zemlje i naroda...“. Ovi osnivači Srpske dioničarske štamparije bili su narodni prvaci, ugledni i imućni poslovni ljudi. Ulažući sopstvene snage, sredstva, iskustvo i vrijeme, namjeru o osnivanju štamparije uspješno su izveli od početka do kraja.

Najznačajnije mjesto u osnivanju i radu štamparije pripada vođi pokreta Gligoriju Jeftanoviću (1841-1928.) iz Sarajeva. Tokom svog dugog i dinamičnog života ovaj poznati poslovni čovjek uspješno se bavio trgovačko-bankarskim djelovanjem. Još od 1884. godine ⁴ bio je vlasnik firme za kolonijalnu trgovinu, a potom i vlasnik hotela Evropa ⁵. Po osnivanju Srpske narodne banke D.D. ⁶ postao je i njen direktor. Uz niz svojih poslovnih obaveza, Gligorije Jeftanović je bio aktivan politički i društveni radnik. Učestvovao je u radu Sabora Bosne i Hercegovine⁷ kao njegov virilni član, obavljao dužnost potpredsjednika Srpskog pravoslavnog crkvenog suda, a u više navrata bio je i predsjednik Srpskog pjevačkog društva „Sloga“.

Tokom čitavog austro-ugarskog života ove štamparije, Gligorije Jeftanović je bio njen upravnik. Ovu dužnost je obavljao predano i savjesno i kao voditelj i kao djelatnik, što je još jedan razlog u prilog činjenici da je bio utemeljivač i najzaslužnija ličnost za rad Srpske dioničarske štamparije.

Osnivanje štamparije pokrenuto je još 22. marta 1903. godine od strane pomenute grupe autonomaša. Oni su tada uputili zvaničan zahtjev⁸ Zemaljskoj vladi za osnivanje: „Srpske dioničarske štamparije za Bosnu u Hercegovinu, dioničarsko društvo“, priloživši uz to i svoja već izrađena pravila štamparije. Uskoro, 23. avgusta 1903. godine vlada je izdala dozvolu za osnivanje dioničarskog društva: „... pod firmom: Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu...“, ali na samo šest mjeseci, čime njeni pokretači nisu bili zadovoljni. Stoga su oni ponovo uputili molbu⁹ za produženje roka za još šest mjeseci i nastavili dalje pripreme za trajno uspostavljanje štamparije.

Period priprema do definitivnog osnivanja štamparije bio je ispunjen obezbjeđivanjem osnovnih pretpostavki

za rad - materijalnih sredstava i administracije. Kako je štamparija bila organizirana kao dioničko društvo, u njenom utemeljenju je učestvovalo dvije hiljade dionica ¹⁰ od kojih je svaka vrijedila pedeset kruna, što je bilo dovoljno za početak rada štamparije.

Javno i konačno osnivanje štamparije je vezano za dva datuma. Najprije je 15. jula 1904. godine ¹¹ održana Prva glavna skupština koju su sazvali osnivači štamparije. Dnevni red Skupštine je sadržavao izborni i izvještajni dio. Tom prilikom za predsjednika skupštine i predsjednika upravnog odbora jednoglasno je izabran Gligorije M. Jeftanović, a za tajnika dr. Emil Gavrilović. U odbor je izabrano pet iz Sarajeva i petnaest članova iz ostalih bosanskohercegovačkih mjesta, najaktivnijih akcionara i članova dioničkog društva. Osim pomenutih članova, to su bili i Risto H. Damjanović, Nikola T. Kašiković, Maksim Prnjatović i Aleksandar N. Besarović iz Sarajeva, te Kosta Kujundžić iz Lijeve, Risto Ivanišević iz Mostara, Pero Drljača iz Bos. Novog, Niko Dimić iz Bugojna, pop Kosta Božić iz Travnika, Stevo Pamučina iz Banja Luke, pop Marko Popović iz Konjica, Jevto Kostić iz Brčkog, Lazo R. Jovanović i Živko Crnogorčević iz D. Tuzle, pop Vladimir Pejović iz Maglaja, Vaso Vidović iz Bos. Gradiške, pop Mihajlo Vasić iz Doboja, Milan Hadži Vuković iz Foče i Lazar Milinović iz Prijedora.

Na prvoj glavnoj skupštini je izabran i nadzorni odbor u sastavu Dimitrije Kočović i Ljubo Ristić iz Sarajeva i predsjednik Vojislav Šola iz Mostara.

U izvještajnom dijelu skupštine osnivački odbor je obavijestio da je svih 2.000 akcija za štampariju rasprodato, a do tada i uplaćeno 31.095 kruna i 83 poture. Bila su usvojena i pravila društva. Ovom prilikom je upravni odbor dobio zadatak da: „... što prije kupi štampariju i pokrene dnevni politički list *Srpska riječ*... „.¹²

Dvije nedjelje nakon ove, tačnije 28. jula 1904. godine održana je i osnivačka skupština dioničarske štamparije. Kako je na prvoj glavnoj skupštini obavljen sav radni dio posla oko osnivanja, tako je ova osnivačka značila završni, svečani dio čitavog poduhvata. Stoga je i održana u svečarskom raspoloženju u dvorani Srpskog pjevačkog društva „Sloga“ pod rukovodstvom Gligorija Jeftanovića. Time je za dioničare Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu bila osnovana, nakon čega je ubrzo bila i protokolirana ¹³.

Vrijeme od osnivanja do štampanja prve publikacije u Srpskoj dioničarskoj štampariji bilo je ispunjeno nizom radnji neophodnih za puštanje štamparije u rad. Prije svega, na osnovu dionica prikupljan je kapital čija je temeljna glavica iznosila 100.000 kruna. Za početak rada štamparije ovo su bila pristojna, ali kako će se kasnije

³ Bosanska vila. XIX, br. 13 i 14 (1904), 266 (Listak)

⁴ Bosanski glasnik. (1913), 308

⁵ Bosnischer Bote. (1911), 395

⁶ Bosnischer Bote. (1910), 305

⁷ Bosanski glasnik. (1913), 63

⁸ Arhiv Bosne i Hercegovine, Z.V.L. 1826/res/1903

⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine, Z.M.F. Nr. 260/1904. Res., od 7. februar 1904.

¹⁰ Bosanska vila. XVIII, br. 23 i 24 (1903), 410 ; Bosnischer Bote. (1912)

¹¹ Bosanska vila. XIX, br. 13 i 14 (1904), 266

¹² Bosanska vila. Br. 13 i 14 (1904), 266

¹³ Prema godištima Bosnischer Bote u periodu od 1905. do 1914. godine

pokazati, ne i dovoljna sredstva za ostvarenje materijalne dobiti, jer: „... štamparija od svog osnutka nije bila nikad aktivna ... stalno je bila u pasivi. I sada duga na ovoj štampariji ima preko 70.000 kruna¹⁴...“. Ipak, ova sredstva su omogućila da se ostvari zadatak postavljen na Prvoj glavnoj skupštini o nabavci štamparije. Sticajem okolnosti u to vrijeme Prva srpska štamparija u Mostaru (sinovi Mijata Radovića)¹⁵ koja je neprekidno radila od 1891. godine, bila je rasformirana 1904. godine. Tada su njena štamparska postrojenja bila otkupljena za potrebe novootvorene štamparije u Sarajevu koja su nešto kasnije obnovljena i proširena nabavkom jednog broja novih mašina, tipografskog materijala i ostalog štamparskog pribora. Kompletnosti štamparije doprinijela je i odmah uspostavljena vlastita knjigovezačka radionica¹⁶. Pored uvezivanja odštampanih publikacija u radionici se vršilo ukoričavanje knjiga i periodike u sve vrste korica od običnih u kartonu i platnu, do kožnih i plišanih šivenih koncem i žicom. Kada se ovome doda i veći broj uposlenih, stručno kvalificiranih radnika koji su radili na štamparsko-knjigovezačkim poslovima¹⁷, jasno je da se radi o štampariji velikog kapaciteta, koja je imala široke mogućnosti za poduzimanje i najsloženijih štamparskih poduhvata.

Po opremanju i kompletiranju, štamparija je u početku bila smještena u prostorije pored stare pravoslavne crkve¹⁸ u ulici Čemaluša broj 22, a kasnije preseljena u prostorije srpske crkveno-školske opštine koje su se nalazile u Aleksandrovoj ulici¹⁹. Ovdje je tada bilo smješteno i srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo „Sloga“, a jedno vrijeme i administracija glasila štamparije „Srpska riječ“.

Zahvaljujući ovakvom vidu nabavke štamparskih postrojenja, odnosno kupovinom već korištene štamparije, renoviranjem i kompletiranjem, postignuta je transformacija štamparije iz srednje u veliku, te ušteda sredstava i dobitak u vremenu, što je sve omogućilo da se štamparija uz što manje sredstava što prije pusti u pogon. Tako je ona počela raditi već maja mjeseca 1905. godine.

Štamparsko-izdavačka produkcija

Tokom prvog perioda svog djelovanja, od maja 1905. do juna 1914. godine Srpska dioničarska štamparija je odštampana blizu 100 publikacija,²⁰ od kojih su 81% monografske i 18,9% periodične publikacije. Prosječna

godišnja proizvodnja iznosila je 9,5 publikacija, što je u odnosu na ostale privatne štamparije ovog perioda i sličnog kapaciteta značajan prosjek.

Ukupna štamparsko-izdavačka produkcija Srpske dioničarske štamparije dosljedno je odražavala njenu nacionalnu namjenu što je i bila težnja njenih osnivača. Sve monografske publikacije, pa čak i onih nekoliko čiji su autori bili Bošnjaci²¹ ili su štampane na njemačkom jeziku²², bile su kao i sve periodične, namijenjene srpskim čitaocima. Ovakva štamparsko-izdavačka produkcija potvrdila je puni smisao osnivanja i rada ove štamparije, jer je udovoljavala zahtjevima sve brojnijih srpskih nacionalnih ustanova, preduzeća i udruženja za čije je potrebe pretežno i radila, tako što je štampana sve njihove službene publikacije. Svojom produkcijom Srpska dioničarska štamparija je istovremeno pratila i podržavala i sva politička zbivanja koja su se ticala srpskog stanovništva u BiH i na kraju, nastojala je zadovoljiti kulturno-prosvjetne potrebe svojih korisnika i čitalaca poštujući pri tome ukus najširih narodnih slojeva.

Štamparstvo

Samostalne publikacije

Rad u korist srpskih nacionalnih ustanova i organizacija usmjerio je djelatnost Srpske dioničarske štamparije. Stoga je njena produkcija u najvećem obimu (49,4%) obuhvatala službene publikacije tih ustanova u obliku pravila, statuta, izvještaja, zapisnika i planova. Štampanje službenih publikacija obično asocira na težnju štamparije da ostvari što veću i sigurniju zaradu. U ovom slučaju to nije bio jedini cilj kada se zna da su novoosnovane srpske nacionalne organizacije za svoje uspostavljanje i rad morale obezbijediti i sukcesivno štampati upravo ove publikacije, uz želju da se ta štampa obavlja i u sopstvenoj štampariji.

Službene publikacije

Službene publikacije su novoosnovanim nacionalnim organizacijama služile za informiranje javnosti o njihovom radu, obavezama i odgovornostima prema osnivačima i vlasti. Od razine vlasti/uprave kojoj su organizacije bile odgovorne zavisila je vrsta službenih publikacija, pa tako pored onih sa najvećom zakonskom snagom (zakoni, ustavi, osnove zakona i sl.) susrećemo i druge, namijenjene lokalnoj vlasti/osnivačima (pravila, izvještaji, planovi i dr.).

14 Prosveta : časopis za narodno prosvjećivanje. Br. 1-2 (1920), 57

15 Pejanović, Đorđe. Štampanje u Bosni i Hercegovini 1529-1951. Sarajevo : Svjetlost, 1952. str. 33

16 Srpska riječ. Br. 82 (9. Juni 1905), [reklama štamparije]

17 Pejanović, Đorđe. Štampanje u Bosni i Hercegovini 1529-1951. Sarajevo : Svjetlost, 1952. str. 30

18 Srpska riječ. Br. 82 (9. juni 1905)

19 Maksimović M. i dr. Spomenica Srpskog pevačkog društva „Sloga“ u Sarajevu prilikom 40. godišnjice 1888-1928. Sarajevo , 1928

20 Svi brojevi pokazatelji i bibliografski podaci izneseni u ovom radu rezultat su analize temeljene na cjelovitoj prikupljenoj bibliografiji koja je sastavni dio magistarskog rada autorice

21 Spaho, Mehmed. Trgovačka i obrtnička komora za BiH u Sarajevu : izvješće poslovnog odbora od 24/11 oktobra 1910. glede osnivanja jednogodišnjeg merkantilnog tečaja za apsolvante srednjih škola. Sarajevo : Komora (Srpska dioničarska štamparija), 1910. – 7 str; Miralem, Derviš. Javni račun o mome političkom radu u saboru i van sabora. Sarajevo : vlastito izdanje (Srpska dioničarska štamparija), 1911. – 20 str.

22 Statuten der „Herceg Bosna“ Landes-Versicherungs-Anstalt Für Bosnien und Hercegovina. – Sarajevo : Eigener Verlag (Srpska dioničarska štamparija), 1910. – 36 str.

Zakoni i osnove zakona u produkciji štamparije čine zasebnu cjelinu zvaničnih, državnih publikacija, koje su radi svog informativno-političkog karaktera bile namijenjene najširem krugu čitalaca. Ove publikacije su štampane uglavnom 1910. godine (u obimu 15,5% produkcije) i važile su za Bosnu i Hercegovinu. Pored tri zakona o porezu na tečevinu (1910), ovdje su bili štampani i zakoni i osnove zakona o zajmovima za otkup kmetskih selišta (1910 i 1911); o građenju puteva (1910); o mjerama i utezima (1910); o odabiranju bikova za rasplod (1910); o parnim kotlovima (1910); o poljoprivredi (1910); o upravi seoskih općina (1910) i o proglašavanju zakona i naredbi (1910). Ovoj grupi pripada i Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu... (1910).

Statuti su službene publikacije slične prethodnim po svojoj namjeni, ali ih je bilo odštampano znatno manje u ovoj štampariji (6,4%).

Najbrojniji i pažnje najvredniji su statuti Društva za pomaganje đaka Srba *Prosvjeta* (1905, 1907 i 1909). Tu su i Statut Zemaljskog osiguravajućeg zavoda za BiH *Herceg Bosna* (1910) na njemačkom jeziku i Ministarski statut za namještenike Trgovačke i obrtničke komore za BiH (1911).

Pravila i statuti istovremeno su bile prve samostalne publikacije koje je Srpska dioničarska štamparija poduzela u okviru svog štamparsko-izdavačkog programa.

Pravila za rad velikog broja novih ustanova čine najbrojniji vid službenih publikacija koje je Srpska dioničarska štamparija odštampana u ovom periodu (18,4%).

Svoja pravila ovdje su štampani najprije Srpsko kolo (1905), Dobrotvorna zadruga Srpkinja iz Sarajeva (1906, 1909) i Mostara (1906), Bosansko-hercegovačko trgovačko društvo (1906), Družina pravoslavnijeh Srba *Pobratimstvo* (1906), Prosvjetno i kulturno društvo Srba *Prosvjeta* (1910), te Srpska štedionica, Srpski kreditni zavod i Srpska narodna banka širom Bosne i Hercegovine, iz Livna (1906), iz Tuzle (1907), Sarajeva (1910), Bijeljine i Bos. Novog (1911) kao i Udruženje Srba zanatlija u Sarajevu (1906), Društvo za podizanje i jačanje privrede Srba u BiH (1910) i Srpski klub u Sarajevu (1911). Ovdje ubrajam i slijedeće: Poslovni red Trgovačke i obrtničke komore za BiH (1911), Komanda za srpska sokolska društva u BiH (1911) i Uputstvo protoprezviterima.... (1910)²³.

Izveštaji, zapisnici i planovi obuhvataju preostali dio slične građe (24,6%) koja se najčešće odnosi na srpske štedionice i kreditne zavode kao u Tuzli (1908, 1910. i

1911) i Bijeljini (1911). Takvi su *Prvi izvještaj...* (1907) i *Treći izvještaj* (1909) Dobrotvorne zadruge Srpkunja, *Zapisnik V* (1910.) i VII sjednice (1911.) Trgovačke i obrtničke komore BiH, te Eparhijski upravni i prosvjetni savjet banjalučke i bihačke eparhije (1908). Brojni su u ovoj grupi *Računski izvještaji* Srpske štedionice u Lijevnu (drugi 1909, četvrti 1910, peti 1911, šesti 1912, sedmi 1913, osmi 1915, deseti 1916 i jedanaesti računski izvještaj 1917. godine).

Među ovim publikacijama posebnu pažnju zaslužuje *Nastavni plan za srp. pravoslavne osnovne škole u Bosni i Hercegovini...* (1907). Ova publikacija po svom sadržaju i značaju za obrazovanje nadilazi ulogu formalne službene publikacije budući i da je rađena na osnovu ankete koju su uobličili sami učitelji.

Knjige i brošure

Knjige i brošure zauzimaju drugo mjesto po svojoj brojnosti (35%) unutar grupe samostalnih publikacija koje je štampala Srpska dioničarska štamparija čiji su autori pretežno domaći ljudi, ali susrećemo i neke strane pisce. Prvu cjelinu u ovom opusu čine knjige iz književnosti, zatim politike, pa istorije, školstva i ostalih oblasti.

Književnost je zastupljena djelima bosanskohercegovačkih i tek nekoliko stranih autora. Sve publikacije iz ove oblasti pripadaju grupi popularne literature jednako popularnih autora.

Frances Burnett (1849-1924) je autor djela *Mali lord Fontlroy* koje je s početka rada štamparije (1906) izišlo iz štampe u prijevodu Mitre Moračine. Na veliko zadovoljstvo čitalaca *Bosanske vile*, koji su imali priliku pratiti ovo djelo u nastavcima, sada su ga nakon štampe mogli nabaviti i u cijelosti kao knjigu.

Savo Skarić, (1878-1909) autor poznat pod nadimkom Zembilj bio je čuveni satiričar svoga doba. Njegovo djelo u dvije knjige pod naslovom Šala i maskara (1908) bilo je prethodno u nastavcima objavljivano u listu *Srpska riječ*, a potom u cijelosti štampano u ovoj štampariji. Djelo je uživalo veliku popularnost u krugovima šireg bosanskohercegovačkog čitališta.

Izet Pertev je zastupljen među knjigama štamparije sa dva pjesnička djela, muslimanskom junačkom pjesmaricom *Sultan Bajezid* (1908) i *Musa Kesedžija* (1909).

Mihajlo Milanović (1874-1929) iako jedan od najplodnijih autora ovog vremena, u Srpskoj dioničarskoj štampariji je štampao samo dva svoja djela od kojih jedno pripada ovoj grupi. To je komad iz srpskog seljačkog života u Bosni pod naslovom *Slatka sirotinja* (1911).

Leonid Andrejev (1871-1919) autor je ovdje štampanog djela *Pripovijetke* (1913).

²³ Uputstvo protoprezviterima odnosno upraviteljima protoprezvitera: a) kao povjericima eparhijskog episkopa i eparhijskog upravnog i prosvjetnog savjeta, b) kao povjericima eparhijskog episkopa i eparhijskog crkvenog suda. – Sarajevo: [s.n.], 1910.

Maksim Gorki (1868-1936) je predstavljen ovoj publici svojim djelom *Priče i legende* (1913).

Srpska dioničarska štamparija je svoj literarni štamparsko-izdavački opus austro-ugarskog doba započela i završila djelima stranih autora.

Politika. Političke teme su pretežno imale formu brošura. Takve su bile dvije rasprave *Vasilja Grdića*, prva s početka rada štamparije pod naslovom *Riječ dvije o našem sporu među nama Srbima...* (1906) i druga *Kratki pregled političkih prilika u Bosni i Hercegovini* (1910). U grupu brošura - političkih rasprava spadaju i *Rasprava protiv „Srpske riječi“* (1906) i *Finale...* (1906) od *Stijepa Kobasice*, te *Javni račun o mome političkom radu u saboru...* (1911) *Dervišbega Miralema* pripadnika opozicije.

Istorija je predstavljena sa nekoliko zapaženih djela. To je u prvom redu djelo *Paskala Mladenović-Zelinca* o istoriji Bosne i Hercegovine do pada kraljevstva 1463. godine pod naslovom *Iz prošlosti bosanske...* (1907). Ovo djelo je prethodno štampano u listu *Srpska riječ*. Pod pseudonimom *Ešref ef. S. Ušćuplija* (Skopljak) štampano je djelo *Mihajla Milanovića* pod naslovom *Poviest turske carevine od najstarijeg do najnovijeg vremena* (1910). *Aleksa Popović-Sarajlija* (1854-1916) se u ovoj oblasti pojavljuje kao prevodilac sa turskog jezika istorijskog djela o rusko-turskom ratu 1877-78. godine pod naslovom *Osuda Mušira Sulejman paše* (1911). Objavljivanju i ovog djela prethodilo je objavljivanje u nastavcima u *Bosansko-hercegovačkom glasniku*. Štampanjem djela *Mihajla Bakunjina* (1814-1876) *Pariška komuna i ideja države* (1913) čitaoci publikacija Srpske dioničarske štamparije su bili upoznati i sa ovom problematikom, zaokružujući tako ovaj istorijsko-filozofski ciklus produkcije.

Školstvo i prosvjeta. O značaju koji su tokom svoje borbe autonomaši pridavali školstvu i prosvjeti svjedoči i jedan broj ovdje štampanih publikacija. Osim već pomenutih poluslužbenih publikacija koje se odnose na uređenje ove djelatnosti (školski i drugi planovi i izvještaji o srpskim, srpsko-pravoslavnim osnovnim školama i drugim prosvjetnim institucijama u najširem smislu), ovdje su štampane i tematske monografske publikacije za tu oblast. Njihovi autori i pokretači bili su *Srpsko učiteljsko udruženje* i društvo *Prosvjeta*. To je prije svega *Prosvjetin bukvar* (1910), čiji naslov ukazuje na težnju ovog društva da razvija prosvjetu u narodu. Publikacija slične namjene bilo je i otvoreno pismo srpskom narodu od udruženja sa naslovom *Čuvajmo srpsku narodnu školu* (1910), kao i rasprava *Pitanje o uređenju srpskih škola u Bosni i Hercegovini* (1910)²⁴. Svojevrsan dopri-

nos razvoju u oblasti prosvjećivanja dala je i *Prosvjetina anketa* objavljena pod naslovom *Podaci za proučavanje prosvjetnog rada u Bosni i Hercegovini* (1911).

Ostale samostalne publikacije iz ukupnog opusa ove štamparije čine pojedinačne jedinice iz manje zastupljenih oblasti kao što su rad *Pere Ivanovića* iz higijene pod naslovom *Školska higijena* (1907) i iz šumarstva *Pošumljavanje krša u Županju* (1910).

Posmatrana u cijelosti, monografska produkcija Srpske dioničarske štamparije u Sarajevu, bez obzira na profil publikacija, ima slijedeću sadržajnu strukturu²⁵:

Bankarstvo (22%); prosvjeta i kultura (20,80%); zakonodavstvo (18,18%); privreda, trgovina i zanatstvo (11,6%); književnost (9%); politika (6,4%); istorija (5,1%); ostalo (3,80%).

Periodične publikacije

Sva periodika štampana u Srpskoj dioničarskoj štampariji po svom obliku i sadržaju u cijelosti je bila odraz složenih društvenih prilika u kojima je štamparija djelovala. Unutar osamnaest (prikupljenih) naslova zapažamo dvije skupine i to listove raznovrsnog sadržaja (57,9%) i kalendare (36,8%).

Politički listovi su bili najbrojniji dio ove produkcije (31,5%). S obzirom na činjenicu da je ova štamparija bila produkt političke borbe i mjesto okupljanja političke grupe Srpske narodne zajednice, to je i prirodno. Ipak, to nije bila prepreka da pored glasila ove, štampa i glasila drugih političkih stranaka.

Srpska riječ (Srpska riječ : list za politiku, prosvjetu i privredu / ur. Vasilj Grdić i dr. God.1-10 (1905-1914)) je bio prvi politički list koji je Srpska dioničarska štamparija izdavala i štamkala. Istovremeno, on je bio glasilo i štamparije i Srpske narodne zajednice. Prvih osamdeset i jedan broj ovog lista bio je štampan u štampariji *Vogler i dr.* (od januara do juna 1905.). Uspostavljanjem Srpske dioničarske štamparije *Srpska riječ* će se tu štampati od 9. juna 1905. godine do 14 (27) juna 1914. godine.

Narod (Narod / gl.ur. Risto Radulović. God. 1-5 (1907/1908; 1911-1914)), glasilo opozicione grupe mostarskih intelektualaca Srba, bio je drugi ovdje štampan politički list. Prije nego što je definitivno zajedno sa istimenom štamparijom 1911. godine prešao u Sarajevo, kratko vrijeme *Narod* je štampan u Srpskoj dioničarskoj štampariji (od 17. marta do 23. juna 1907.), potom ponovo u Mostaru i nakon prekida tokom 1909. i 1910. godine ponovo u Sarajevu od 1911. godine.

imenom *Knjižnica Srpskog učiteljskog udruženja u Bosni i Hercegovini*.

25 Srpska dioničarska štamparija (1905-1918) : bibliografija // Rešidbegović, Amra. Izdavačka djelatnost privatnih štamparija u Sarajevu u doba austro-ugarske uprave (1878-1918) : sa bibliografijom : magistrarski rad, str. 167-188

24 Ovo djelo je štampano kao prva knjiga serije koju je uspostavilo Udruženje pod

Musavat [Jednakost] je bio organ Muslimanske narodne organizacije što će biti i naznačeno u podnaslovu ovog lista od 27. aprila 1910. godine (od br. 33). Štampanje ovog lista SDŠ je poduzela 1907. godine (od br. 9). Vlasnici lista povremeno su bili i prvaci opozicije Derviš-beg Miralem, Mustaj-beg Halilbašić i drugi. *Musavat* je kao i *Narod* prvobitno imao sjedište u Mostaru u kojem je prethodno bio i štampan u Štamparsko-umjetničkom zavodu Pahera i Kisića. Ovaj list je tokom izlaženja bio štampan u pet sarajevskih štamparija.

Samouprava (Samouprava : organ muslimanske demokratije / odg.ur. Mustafa Huseinović i dr. God. 1-3 (1910-1912)) je bio organ muslimanske demokratije, list sličnog političkog opredjeljenja kao i *Musavat*. To je bilo prirodno s obzirom na činjenicu da im je vlasnik i osnivač bila ista ličnost, Smailaga Ćemalović iz Mostara. List je čitavo vrijeme bio štampan u SDŠ (tačnije od 31. marta 1910. do 6. februara 1912.). Zalažući se za unapređenje života : „... našega seljaka, radnika, zanatlije i trgovca...“²⁶, ovaj list je štitio najniže slojeve i zalagao se za sprovođenje programa radničkog pokreta na čelu sa jednim od svojih osnivača Osmanom Đikićem.

Otađbina (Otađbina / odg.ur. Milan Ostojić i dr. God. 1-5 (1911-1914)) , glasilo radikalne opozicione grupe Srba koja se zalagala za hitno rješavanje agrarnog pitanja, djelomično se štampalo i u ovoj štampariji. Na čelu grupe i glasila bio je vlasnik lista, poznati pisac i borac za narodna prava Petar Kočić. List je bio osnovan i u prvo vrijeme štampan u Banja Luci u *Štampariji S. Ugrenović*. Tokom drugog perioda izlaženja koji je vezan za Sarajevo, list je promijenio tri štamparije.

Zvono (Zvono : glasnik socijalista Jugoslavena / odg.ur. Jovan Šmitran. God. 1-4 (1914; 1919-1921)) je posljednji u nizu političkih listova koji su u ovoj štampariji štampani tokom austro-ugarskog vremena. Bio je glasnik socijalista Jugoslavena, a svoj naziv²⁷ je dobio po istoimenom listu kojeg je u Londonu pokrenuo ruski revolucionar Aleksandar Hercen. Prema ovom događaju i programu koji je zacrtao, list je odražavao svoje opredjeljenje koje se sastojalo u podržavanju radničkog i socijalističkog pokreta. Vlasnik i osnivač lista bio je Spasoje Lojpur i dr.[ugovi], a izdavač i glavni urednik Jovo Šmitran, vlasnik čuvene međunarodne knjižare *M. Šmitran* koja je distribuirala naprednu, socijalističku literaturu. Među saradnicima lista bili su Petar Kočić, Danilo Ilić i drugi. *Zvono* je nakon prekida uzrokovanog početkom Prvog svjetskog rata obnovilo svoje izlaženje 1919-1921. godine kao glasnik Jugoslovenske socijal-demokratske stranke za BiH, a kasnije i Jugoslavije.

Prosvjetni listovi štampani u Srpskoj dioničarskoj štampariji su imali istovremeno i staleški karakter, zbog pro-

grama koje su zastupali njihovi izdavači, većinom strukovna i dobrotvorna društva.

Prosvjeta (Prosvjeta : zrno po zrno pogača, kamen po kamen palača / Odg.ur. Šćepan Grdić i dr. God. 1-21 (1907-1914; 1919-1923; 1930-1937)) je bio list istoimenog srpskog kulturno-prosvjetnog društva, čiji je podnaslov: „zrno po zrno pogača, kamen po kamen palača“ ukazivao da se radi o listu za narodno prosvjećivanje. Urednici, iskusni prosvjetni radnici Šćepan i Vasilj Grdić dali su glavni doprinos ovom listu. Nakon prestanka rada 1. juna 1914. godine, djelovanje *Prosvjete* će biti obnavljano u dva navrata i to 1919. i djelovaće do 1923. i ponovo 1930. - 1937. godine. Tokom prvog perioda izlaženja list je pored povremenog štampanja u štampariji *Narod* najduže bio štampan u Srpskoj dioničarskoj štampariji.

Srpska škola (Srpska škola : pedagoško-književni list : organ Srpskog učiteljskog udruženja u Bosni i Hercegovini / ur. Nikola Nožinić i dr. God. 1-5 (1907/1908-1912)) je bio organ Srpskog učiteljskog društva i po sadržaju pedagoško-književni list iza kojeg su stajali priznati srpski učitelji i pedagoški teoretičari Nikola Nožinić, Miloš Popara, Risto Šušljic i drugi. List je bio štampan u tri sarajevske štamparije svoga doba.

Vjesnik (Vjesnik : organ srpsko-pravosl. crkveno-školskih vlasti i Bosni i Hercegovini / uređuje Risto Hadži Damjanović i dr. (1909-1921)) je kao i prethodni ovdje štampani listovi imao prosvjetno-staleški profil. Bio je organ srpsko-pravoslavnih crkveno-školskih vlasti u BiH. Program i sadržaj lista kreirao je redakcioni odbor. I ovaj list je bio štampan u dvije štamparije.

Književni listovi su bili malobrojni u ovo vrijeme, pa je i Srpska dioničarska štamparija štampala samo jedan takav, tipični književni list.

Bosanska vila (Bosanska vila : list za zabavu, pouku i književnost / urednici i izdavači Božidar Nikašinić, Nikola Šumonja, Nikola Kašiković i dr. (1885/1886-1914)) je bio jedan od rijetkih književnih listova uopće koji su tada izlazili u Bosni i Hercegovini. Pored književnog, list je imao snažno nacionalno obilježje. Urednici i saradnici Bosanske vile bili su najpoznatija imena srpske književnosti u BiH, počev od vlasnika Nikole Šumone, Nikole Kašikovića (1861-1927) i Božidara Nikašinića, do književnika Vladimira Ćorovića (1885-1941), Petra Kočića (1877-1916), Alekse Šantića (1868-1924), Milana Preloga, Jovana Dučića (1871-1943), Dimitrija Mitrinovića (1887-1953) i Veljka Petrovića (1884-1967). Svojim prvim radovima poezije 1911. godine pridružuje se Ivo Anadić (1892-1975), a 1913. godine i Augustin Ujević (1891-1955). Uz sav ugled i popularnost koji je uživao u ne samo srpskom narodu zbog svog sadržaja, ovaj list je stalno bio u dugu, što je bio jedan od glavnih

26 Naša prva riječ. // Samouprava, br. 1 (1910), str. 1

27 Na početku djela. // Zvono, br. 1 (1914), str. 1

razloga čestog i brojnog mijenjanja štamparije. Tako je tokom dvadeset devet godina svoga izlaženja, od 16. decembra 1885. do 15. juna 1914. godine ovaj list u potrazi za što povoljnijim uvjetima štampe, koristio usluge deset raznih štamparija naizmjenično i preseljavao dvadest jedanput.

Gotovo svi listovi ovog doba koji su izlazili u Sarajevu, u manjoj ili većoj mjeri su se bavili i književnošću u formi posebnih rubrika ili priloga iz ove oblasti. Neki listovi, poput *Srpske škole* su to svoje opredjeljenje naznačavali i u podnaslovu koji je glasio: „pedagoško-književni list“. Ipak, ni jedan od ovih listova nije imao obilježje čisto književnog, niti nivo *Bosanske vile* u tom smislu.

Pregled (Pregled : list za nauku i socijalni život / odg.ur. Jevto Dedijer. (1910/1911-1912)) je bio jedini univerzalni naučni list, koji se posebno bavio i socijalnim životom. U okviru niza naslova koje je SDŠ štampala, ovaj list²⁸ je bio namijenjen inteligenciji sa ciljem da je više poveže i okupi, a svoje čitaoce upozna sa svim prilikama srpskog naroda i modernim strujama na zapadu. *Pregled* je imao veliki broj saradnika intelektualaca kako iz Bosne tako i iz Srbije, što je pored privlačnog programa za sve njih velikim dijelom bila i zasluga vlasnika Vasilja Grđića i odgovornih urednika dr. Jevte Dedijera (1880-1918) i Riste Radulovića (1880-1915). Osim u ovoj, list je bio štampan i u štampariji *Narod*.

Kalendari

Kalendari su činili značajan dio periodične štamparsko-izdavačke produkcije Srpske dioničarske štamparije i po obimu (36,8%) i po svom sadržaju. Ovaj vid periodičnih publikacija uživao je veliku popularnost kod čitavog, a pogotovo srpskog naroda u BiH. Kalendari nastali u ovom periodu obično su se sastojali iz dva dijela, kalendarskog i zabavno-poučnog ili tematskog koji je imao određenu, korisnu namjenu.

Najveću popularnost kod bosanskohercegovačkih Srba imali su kalendari *Prosvjeta* koje je izdavalo istoimeno kulturno-prosvjetno društvo. Od ukupno sedam takvih kalendara štampanih do 1914. godine, u SDŠ štampana su tri i to za 1910. godinu koji je sastavio i uredio Đorđe A. Čokorilo; za 1911. godinu uredio Vladimir Ćorović i za prestupnu 1912. godinu Risto Radulović. Zahvaljujući raznovrsnom prosvjetnom, zabavnom i vjerskom sadržaju, uz to prikladno ilustriranim priložima, a najviše zahvaljujući svojim urednicima priznatim kulturnim radnicima i književnicima, nije ni čudo što su ove publikacije nosile obilježje i popularni naziv „Narodne knjige“ i „Narodne čitanke“²⁹, i privlačile najšire slojeve naroda.

Osim narodnih, SDŠ je štampala i kalendare drugačijeg sadržaja koje su uređivali i izdavali drugi autori. Takvi su bili privredni i kalendari općeg sadržaja.

Privredni kalendari ovdje štampani bili su *Kalendar Zemljoradnička zadruga za god. 1911*. Ur. Milorad Milunić i *Srpski zadrugar : kalendar za prestupnu godinu 1912*. Ur. Jovan Simić.

Kalendari općeg tipa bili su: *Mali kalendar za ...1907. godinu* i *Džepni kalendar Srpske dioničarske štamparije u Sarajevu za godinu 1911*.

Neknjižna i sitna štampa

Zahvaljujući štamparskom postrojenju velikog kapaciteta i sopstvenoj knjigovezačkoj radionici, Srpska dioničarska štamparija je bila u mogućnosti da: „... izrađuje sve vrste poslova koji spadaju u štamparsku struku...“³⁰.

U okviru tih štamparskih poslova rađene su sve vrste formulara, poslovnih knjiga i tiskanica za razne organizacije.

Za štedionice: depozitna pisma, računi i liste o eskontu, potvrde, poslovnici, uplatne knjižice za štednju, članske i uložne knjižice, dostavne i glavne knjige i dnevници, depozitne knjige, knjige za cenzurisanje mjenica, zapisnici, založne isprave, tekući računi, molbe itd.

Za crkveno-školske opštine: spiskovi porezovnika, spiskovi skupština, izvodi vjenčanih, umrlih i rođenih, punomoći, sav školski inventar, glavni školski zapisnik, razredni zapisnik, formulari za učiteljske plaće i kvalifikacije i drugo.

Za privatna lica i ostale ustanove: dionice i diplome u više boja, računi, memorandum, pisma, koverta, posjetnice (vizitkarte), posmrtnice, pozivi za zabave, skupštine, sjednice, vjeridbe i svadbe i.t.d.

Izdavaštvo

Srpska dioničarska štamparija je u sopstvenom izdanju u razmatranom periodu (1905-1918) ostvarila (prema prikupljenoj bibliografiji) deset publikacija što predstavlja svega 10,5% od ukupne proizvodnje i to sedam monografskih i tri periodične publikacije. Kao i većina privatnih štamparija tog doba, tako je i ova u prvo vrijeme svog djelovanja od 1905. do 1908. godine izdavala u prosjeku godišnje jednu do tri monografske publikacije, nastojeći da to budu knjige koje obezbjeđuju sigurnu čitalačku publiku, a s tim i prodaju.

Izdavački opus štamparije započeo je odmah 1905. godine izdavanjem *Statuta „Prosvjete“* koji je imao prosvjetni i općenarodni značaj. Naredne, 1906. godine pored ranije pomenute dvije spomenute političke rasprave Stijepe Kobasice : *Rasprava protiv „Srpske riječi“* i *Finale ...*,

28 Pregled. Sv. 9-12 (1912)

29 Pejanović, Đorđe. Opšta periodika : kalendari. (Rukopis u vlasništvu Narodne i univerzitetske biblioteke BiH)

30 Srpska riječ. Br. 82 (1905) [reklama za štampariju]

izdala je i popularno djelo F. Burnetta *Mali lord Fonttroj*. Djelo P. Mladenović-Zelinca *Iz prošlosti bosanske...* štamparija je izdala 1907., a 1908. godine popularno djelo još popularnijeg Save Skarića *Šala i maskara* u dvije knjige. Naredni monografski izdavački poduhvat štamparija će poduzeti tek 1913. godine. To je bilo djelo L. Andrejeva *Pripovijetke*.

Što se tiče izdavanja periodičnih publikacija, tokom čitavog austro-ugraskog perioda, štamparija je izdavala samo jednu i to list *Srpska riječ*. Ovaj naslov ne samo da je bio vlastito glasilo štamparije, nego i jedan od glavnih zadataka i razloga njenog osnivanja, oko kojeg se, kao i oko štamparije, okupljala najveća srpska politička grupa Srpska narodna organizacija. Uz pomoć ovog lista štamparija je djelovala kao politička ustanova i vrlo efikasno ostvarivala svoj politički program. Podnaslov *Srpske riječi* nagovještavao je da se radi o listu za politiku, prosvjetu i privredu. Iako se kroz rubrike³¹ i priloge³² koje je sadržavao list značajno bavio problematikom najavljenom u podnaslovu, u osnovi je ipak bio izrazito političko glasilo koje je uspješno koristilo te oblasti za ostvarenje svog programa. Tako je na početku u svom programu i najavio da će pratiti političke prilike kako srpskog, tako: „... i onijeh naroda, kojijeh je sudbina skopčana sa sudbinom našega Naroda...“³³. *Srpska riječ*, odnosno i sama štamparija, zalagala se u svom programu za javnu i slobodnu riječ Srba u BiH, za njihovo učešće u zakonodavstvu, upravi i sudstvu, kulturnom i ukupnom javnom životu Bosne i Hercegovine. Posvećujući posebnu pažnju rješavanju agrarnog pitanja i privrede, ovaj list Srpske dioničarske štamparije je, držeći se izreke: „Zadruga med nosi“ zalagao se i podržavao i rad trgovačkih, industrijskih, zemljoradničkih, zanatskih i drugih udruženja i zadruga, kao i banaka, štedionica i sl. Ostvarivanje ovako složenog programa nije se uvijek lako uklapalo u državnu organizaciju austro-ugarskih vlasti, zbog čega su pojedini tekstovi bivali plijenjeni ili cenzurirani, a urednici kao napr. Stevo Stefanović, Risto Petrović i drugi, čak i hapšeni. Možda su i ovo bili razlozi zbog kojih se SDŠ nije upuštala u izdavanje više niti jednog lista.

Cijeneci sklonost šireg kruga svojih čitalaca prema kalendarima, štamparija je pored niza kalendara koje je štampala i sama izdala dva kalendara opće namjene. To su već pomenuti *Mali kalendar za prostu 1907. godinu* i *Džepni kalendar Srpske dioničarske štamparije za godinu 1911*. Time je izdavački program periodike bio zatvoren.

Ostali izdavači

Najveći dio produkcije Srpska dioničarska štamparija je štampala u izdanju raznih korisnika svojih usluga. Te izdavače možemo podijeliti u tri veće grupe.

1.Ustanove / organizacije i udruženja kao izdavači, gotovo u potpunosti srpska, činili su najbrojniju grupu. Takve su bile prije svega banke i srpske štedionice (u Livnu, Bijeljini, Bos. Novom), Srpski kreditni zavod (u Tuzli) i Srpska narodna banka i drugi.

Trgovačko-ekonomske organizacije koje su izdavale i štampale svoje publikacije u ovoj štampariji bile su: Bosanskohercegovačko trgovačko društvo; Udruženje Srba zanatlija; društva Privreda i Trgovačka i obrtnička komora BiH

Vjerske organizacije: Eparhijska uprava; Veliki upravni i prosvjetni Savjet koji je osim svog izvještaja izdavao i sopstveni glasnik pod naslovom *Vjesnik*

Dobrotvorna društva Srba predstavljaju posebnu cjelinu među izdavačima ovdje štampanih djela, kako po obimu, tako i po sadržaju. To su: *Prosvjeta* - koja je izdavala istoimeni list, te svoje statute, pravila i tri kalendara i izdanja Dobrotvorne zadruge Srpkinja iz Sarajeva i Mostara

Srpsko učiteljsko društvo se pokazalo kao izdavač najkompletnijih izdanja koje je ova štamparija proizvela. U skladu sa svojim programom usmjerenim ka uređenju srpskih škola, Društvo je ustanovilo i izdavačku ediciju pod naslovom *Knjižnica* čija je prva knjiga štampana ovdje 1910. godine³⁴. Uz dvije monografske publikacije, Udruženje je u vlastitom izdanju ovdje štampalo i svoj list *Srpska škola*.

Ostale organizacije-izdavači ovdje su bili Srpsko kolo; Družina pravoslavijeh Srba *Pobratimstvo*; Srpska sokoška župa i Srpski klub u Sarajevu.

2.Pojedinci čine ne manju grupu koja je svoja izdanja štampala u SDŠ. To su često bili i sami autori tih djela među kojima su se nazile poznate ličnosti iz kulturnog, političkog i ekonomskog života tog vremena.

Mihajlo Milanović (1874-1929) je bio najzastupljeniji izdavač u ovoj grupi sa pet izdatih publikacija, od kojih su dvije od autora *Izeta Perteva* već navedene: *Baježit...*; *i Musa Kesedžija*. *Milanović* je i sam bio autor komada *Slatka sirotinja* i istorijskog rada *Povijest turske carevine...* kojeg je izdao pod pseudonimom³⁵ Ešref ef. S. Ušćuplija (Skopljak), što je bio manir ovog doba kojim su se služili mnogi i poznati i manje poznati autori.

Posebno je interesantan zajednički izdavački poduhvat tri knjižarnice i to Mih. Milanovića, B. Buchwalda i J.

31 Privreda; Književni glasnik; Iz umjetnosti; Društveni glasnik; Kulturne bilješke; Pozorište; Književnost; Privreda i trgovina, samo su neke od glavnih rubrika Srpske riječi

32 Najraznovrsniji članci o politici, privredi, prosvjeti i posebno članci o društvu Prosvjeta

33 U dobri čas. // Srpska riječ. Br. 1 (1905), 1[naslovna strana]

34 Pitanje o uređenju srpskih škola u Bosni i Hercegovini. - Sarajevo : Udruženje, 1910. - 80 str. ; 22 cm. - (Knjižnica Srpskog učiteljskog udruženja u BiH; Knj. 1)

35 Uvidom u radove Mihajla Milanovića pored pomenutog zapažamo i druge pseudonime pod kojima se javljao kao Abdul Hak; Jedna delija udovica; Jedan davolan; Stari Meraklija; Vila Ravijojla

Studnička koje su 1910. godine izdale i u SDŠ štampariji štampale Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu ..., uporedo latinicom i ćirilicom.

Poznatog sarajevskog trgovca Mihajla Milanovića možemo posmatrati kao knjižara, izdavača i pisca. Još 1899. godine ³⁶ u zajednici sa M. Rajkovićem, a potom februara 1902. godine ³⁷ i sam je otvorio knjižarnicu-antikvarnicu u Latinskoj ulici. Uspješnom poslovanju ove knjižarnice u mnogome je doprinijela i njena obimna izdavačka djelatnost iza koje je stajao Mihajlo Milanović. Veliki broj ovako ostvarenih izdanja, štampanih u gotovo svim sarajevskim štamparijama tog doba, govori nam o njemu kao uspješnom izdavaču. Ličnost svestranog interesovanja i dinamične prirode kakva je bio M. Milanović, morala se okušati i kao pisac. Iako na tom polju nije postigao veće umjetničko dostignuće niti posebno priznanje, on je objavio zavidan broj djela i prikupio veći broj narodnih umotvorina ³⁸

Broj i doprinos ostalih izdavača-pojedinaca koji su svoja djela štampali u SDŠ je znatno manji.

Vasilj Grdić ovdje se javlja kao izdavač i autor dva već pomenuta politička rada (1906. i 1910.), i kao vlasnik *Pregleda* u ulozi izdavača tog lista.

Ostali izdavači sopstvenih monografija su autori već pomenutih naslova *Pero Ivanović* (1907), *Vladimir Andrić* (1909) i *Derviš-beg Miralem* (1911.).

Među izdavačima periodike bilježimo poznata imena poput *Božidara Nikašinovića*, *Nikole Šumonje* i *Nikole Kašikovića* (izdavači *Bosanske vile*), *Petra Kočića* (kao izdavača *Otađbine*), dr. *Uroša Krulja* i dr. *Jovana Malića* (izdavači *Naroda*), *Smail-age Ćemalovića* (izdavača *Musavata* i *Samouprave*). *Jovo Šmitran* se ovdje javlja kao izdavač *Zvona*, a njegova knjižarnica pod nazivom *Međunarodna knjižara N. Šmitran* kao izdavač dvije u Srpskoj dioničarskoj štampariji štampane publikacije naprednog sadržaja. To su *Pariška komuna...* M. Bakunjinja i *Priče i legende* M. Gorkog, iza čijih je izdanja stajao sam vlasnik knjižarnice Jovo Šmitran. Spomenimo i izdavače kalendara poljoprivrednog sadržaja *Milorada Milunića* i *Jovana Simića*.

3. Zemaljska vlada i vladine ustanove čine treću grupu izdavača koje su svoja izdanja štampali u SDŠ. To su pomenuti zakoni i zakonske osnove, gotovo sve izdate tokom 1910. godine.

Jezik i pismo

Jedina publikacija štampana na nekom stranom, u ovom slučaju njemačkom jeziku u ovoj štampariji bio je Statut Državnog osiguravajućeg zavoda „Herceg Bosna“

u izdanju samog Zavoda. Sve ostale publikacije su bile štampane na srpskom, odnosno zvanično srpsko-hrvatskom jeziku.

Za pismo ove štamparije može se reći da je bilo ćirilica. Iako je štamparija posjedovala i latinična slova, upotrijebljena ih je za samo nekoliko publikacija kao što su navedeni Statut na njemačkom jeziku, te službene publikacije štampane latinicom i ćirilicom uporedo. Takve publikacije su bile: *Osnova zakona o davanju zajmova...*; *Zemaljski ustav (Štatut)...*; *Zakon... o podizanju stočarstva i poljoprivrede* i dr.

Jedini list čiji su tekstovi bili naizmjenično štampani latinicom i ćirilicom, a naslov uporedo na oba pisma bio je *Zvono*, a naslov *Musavata* uporedo čak ćirilicom, arapskim i latinicom.

Kako je ćirilica bila pismo srpskog življa u Bosni i Hercegovini kojem je produkcija ove štamparije i bila namijenjena, ona je i u ovom pogledu u potpunosti odgovorila zahtjevima i potrebama svojih korisnika.

Zaključak

Tokom svog kontinuiranog (od 1905-1914. godine), a kasnije i isprekidnog (1915, 1917.) rada za vrijeme austro-ugarske uprave u BiH, Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu je ostvarila zapaženu štamparsku i skromnu izdavačku produkciju.

Monografska produkcija bila je uglavnom zastupljena službenim/zvaničnim publikacijama – zakonima i zakonskim osnovama (64,9%), a periodična pretežno političkim listovima (31,5%). Ovakav sastav produkcije kako zbog obima, tako i sadržaja dao je štampariji nacionalno i političko obilježje u prvom redu, čime je bio ispunjen njen osnovni zadatak, da se stavi u službu srpskih nacionalnih organizacija koje su, kao i štamparija, bile rezultat borbe za crkveno-prosvjetnu autonomiju u okviru austro-ugarske uprave u BiH.

Preostali dio produkcije koji obuhvata primarne publikacije iz različitih oblasti znanja sadržavao je raznovrsnu i vrijednu građu, ali zbog nedovoljne zastupljenosti ona nije mogla značajnije obilježiti djelatnost štamparije.

Ukupnom djelatnošću i produkcijom Srpska dioničarska štamparija je uspjela ispuniti svoj osnovni zadatak i podržati borbu srpskog stanovništva za prosperitet kroz rad kulturno-prosvjetnih nacionalnih ustanova.

Srpska dioničarska štamparija se pretežno bavila štamparstvom, što bi mogao biti razlog za skromno izdavaštvo, koje je čak naglo prekinuto 1909. godine. Nedugo zatim, već 1910. godine štamparstvo Srpske dioničarske štamparije je dostiglo svoj vrhunac sa dvadeset sedam samostalnih (ugl. službenih publikacija) i pet novih naslova periodike. Posljednja publikacija ove štamparije je

³⁶ Kreševljaković, Hamdija. Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878-1918). – Sarajevo: Arhiv grada Sarajeva, 1969, str. 74

³⁷ Sarajevski list. (26. februar 1902)

³⁸ Maksimović, V. O nekim Vukovim sljedbenicima. // Izraz, 62 (1987), 66

bio list *Zvono* od 27. juna 1914. godine. Ovaj naslov kao da je simbolično najavio kraj djelatnosti štamparije, koja je već 28. juna bila naglo prekinuta i demolirana radi atentata Gavrila Principa na prijestolonasljednika Franca Ferdinanda u Sarajevu. Onesposobljeno štamparsko postrojenje Srpske dioničarske štamparije bilo je ponovo upotrijebljeno tek 1915. godine za štampanje jedne i 1917. godine još dvije službene publikacije na dva, odnosno tri lista, a potom se štamparija potpuno ugasila.

Na inicijativu odbora društva Prosvjeta koji je postigao da dioničari ove štamparije poklone svoje dionice Prosvjeti, sa ciljem da se: „... mrtvi kapital pretvori u živi...“ štamparija je obnovljena³⁹. Svoj drugi život je započela 1924. godine kao štamparija društva *Prosvjeta*.

Literatura

Besarović, Risto. Iz kulturne i političke istorije Bosne i Hercegovine. – Sarajevo : Svjetlost, 1966

Besarović, Risto. Periodika i knjige u Bosni i Hercegovini od 1878-1918. // Treći program Radio Sarajeva, X, 3 (1981), 501

Bosnischer Bote = Bosanski glasnik. Wien, 1900-1918

Hunski, Vjekoslava. Ogledi iz povijesti bosanskohercegovačke knjige (1978-1918). – Sarajevo : Društvo bibliotekara BiH, 1986

Kapidžić, Hamdija. Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine. Sarajevo, 1968

Kreševljaković, Hamdija. Sarajevo u doba okupacije Bosne 1878. – Sarajevo : naklada piščeva, 1937

Kruševac, Todor. Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1978-1918. – Sarajevo : Arhiv grada Sarajeva, 1969

Maksimović, M. i dr. Spomenica Srpskog pevačkog društva „Sloga“ : prilikom 40. godišnjice 1888-1928. – Sarajevo, 1928

Maksimović, Vojislav. O nekim Vukovim sljedbenicima // Izraz, 62 (1987), 66

Osnivanje Srpske dioničarske štamparije // Privreda, 2, 53 (1921) str. 1

Papić, Mitar. Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini. – Sarajevo : „Veselin Masleša“, 1978

Pejanović, Đorđe. Opšta periodika : kalendari. [Rukopis u vlasništvu Narodne i univerzitetske biblioteke BiH]

Pejanović, Đorđe. Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529-1951. Sarajevo : Svjetlost, 1952

Rešidbegović, Amra. Izdavačka djelatnost privatnih štamparija u Sarajevu u doba austro-ugarske uprave 1878-1918. : sa bibliografijom (magistarski rad)

Rešidbegović, Amra. Počeci privatne štamparsko-izdavačke djelatnosti u Sarajevu // Baština, 2 (1991), 147-158

Srpska dioničarska štamparija // Prosveta : časopis za narodno prosvjećivanje. 10, 1-2 (1920), 57

**

Mr. sci. Amra Rešidbegović, je magistrica bibliotečkih nauka i bibliotečka savjetnica. Autorica je preko šezdeset radova objavljenih u stručnoj domaćoj i stranoj periodici i koautorica četiri knjige. Urednica je svih izdanja Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH od 1997. godine, voditeljica i osnivač Centra za permanentno obrazovanje bibliotekara BiH. Učesnica je brojnih stručnih i naučnih skupova u BiH i inozemstvu. Radi u NUBBiH kao pomoćnik direktora za razvoj i obrazovanje. Bila je predsjednica Društva bibliotekara BiH (1986-1988), a danas je predsjednica Asocijacije informacijskih stručnjaka – bibliotekara, arhivista i muzeologa (BAM). Područja posebnog interesovanja su joj kulturna historija, edukacija bibliotekara, intelektualna sloboda u bibliotekama i dr.

*

Amra Rešidbegović, MA of librarianship, library counselor. She is an author over sixty papers published in the internal professional literature and international periodicals and she is a co-author of four books. She is an editor of all publications of the National and University Library of B&H from 1997 and a head and an establisher of the Centre for Permanent Education of Librarians of B&H. She is a participant of numerous symposiums and scientific meetings in B&H and in abroad. She was a president of the Association of Librarians of B&H (1986-1988) and nowadays, she is a president of the Association of Information Professionals – Librarians, Archivists and Museologists. Cultural history, librarians education, intellectual freedom are the spheres of her orientation.

³⁹ Prosvjeta : časopis za narodno prosvjećivanje. Br. 12 (1920), 57